

TÜRKİYE NÜFUSU: DEMOGRAFİK DEĞİŞİMLER VE YAŞLANAN TOPLUM

Banu AKADLI ERGÖÇMEN*

Öz: Türkiye nüfusu, yaşadığı demografik süreç sonucunda yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki payının artmakta olduğu bir aşamaya ulaşmıştır. Nüfusun yaşlanma sürecine girmesinde etkili olan demografik etmenler; doğurganlığın azalması ve yeni doğum kuşaklarının küçülmesi ve ölümlülüğün düşük düzeylere inerek daha fazla insanın daha ileri yaşlara kadar yaşama olanağına sahip olmasıdır. Bu yazıda, nüfusun yaşlanma sürecine yol açan değişimde etkili olan nüfus dinamikleri, nüfusun mevcut görünümü ve gelecekte nasıl evrileceği değerlendirilmektedir. Nüfusun yaşlanma sürecinin giderek ivme kazanacağına işaret eden demografik özellikler arasında nüfusun yenilenmesi için gerekli düzeyin altına düşen doğurganlık ve bu düşüş eğiliminin tersine çevrilme olasılığının görünürde olmaması ile doğuştan beklenen yaşam süresindeki kazanımların kişilerin ileri yaşlara kadar yaşamasını sağlaması sayılabilir. Mevcut yaşlı nüfusun ihtiyaçlarını öncelleyen politikaların yanı sıra, ülkenin yaş dağılımının sunduğu demografik fırsatı da göz ardı etmemek önemlidir. Bu nedenle, sonunda geleceğin yaşlılarını oluşturacak genç yaş gruplarının ihtiyaçlarını ön planda tutan politika önlemleri geliştirilmelidir.

Anahtar sözcükler: demografi, yaşlanma, toplum yaşlanması, demografik değişim, yaş yapısı, nüfus

The Population of Türkiye: Demographic Changes and an Ageing Society

Abstract: Due to the demographic shifts that occur during the demographic transition process, Türkiye's population has reached a point where the proportion of elderly individuals within the overall population is rising. The rapid decline in fertility rates, along with a decrease in the number of newborns and a reduction in mortality rates that allows more individuals to live to older ages, are all demographic factors that significantly contribute to the aging process of the population. This article examines the population dynamics that contribute to the aging process, the current profile of the population, and how it is expected to evolve in the future. Key demographic indicators suggest that the aging population will continue to increase due to a fertility rate that has fallen below the replacement level necessary for population renewal, the apparent lack of a reversal of this downward trend, and the gains in life expectancy at birth, which allows individuals to live longer. In addition to policies that prioritize the needs of the current elderly population, it is important not to overlook the demographic opportunity presented by the country's age distribution. Therefore, policy measures should also be developed to address the needs of the younger age groups who will eventually become the elderly population.

Key words: Demography, ageing, demographic transformation, age structure, population

1. Geçmişten Günümüze Türkiye Nüfusuna Kısa Bir Bakış

Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana geçen yüz yıllık dönemde, nüfusu altı katın üzerinde artarak 85 milyonu aşan Türkiye, bu süreçte demografik bir dönüşüm yaşamıştır (TUİK, 2024a). Nüfus dinamiklerinin toplumsal ve ekonomik değişimlere, nüfus politikalarına ve küresel etkilere bağlı olarak değişmesiyle gerçekleşen bu dönüşümün öne çıkan göstergesi, yüksek doğurganlık ve ölümlülük dönemlerinin geride kalmış olmasıdır. Artık, nüfus artış hızının yavaşladığı, doğurganlık ve ölümlülük hızlarının düşük seviyelerde seyrettiği, nüfusun yaş yapısında köklü değişimlerin yaşandığı ve göç

örüntüsünün farklılaştığı bir demografik görünüm vardır. Nüfusun demografik yapısındaki değişimi yansıtan temel konulardan biri ülke nüfusunun yaşlanıyor olmasıdır. Bu makalede, Türkiye nüfusunun yaşlanan bir topluma doğru evrilmesine yol açan süreç ve bu değişimde etkili olan nüfus dinamikleri ele alınırken, demografik biçimlenme sürecinde geçmişin bugüne etkisi ve bugünün bizi geleceğe nasıl taşıyacağı tartışılmaktadır. Yaşlanma sürecine giren Türkiye nüfusunun temel demografik özellikleri mevcut yayınlar ve veriler ışığında değerlendirilmektedir.

*Prof.Dr., Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü Emekli Öğretim Üyesi (ORCID No: 0000-00022132-2776)

Geliş Tarihi / Received : 17.10.2024

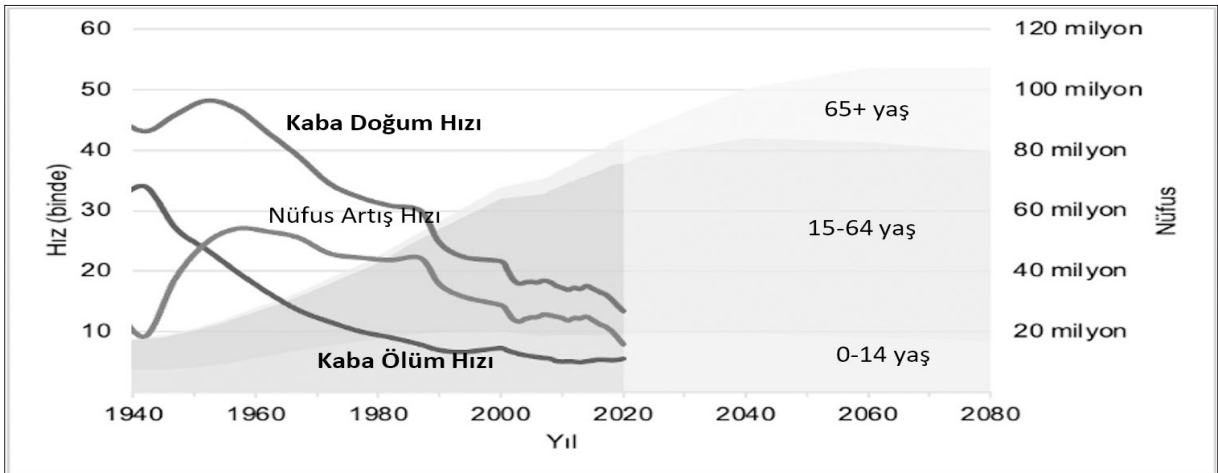
Kabul Tarihi / Accepted : 14.11.2024

2. Demografik Dönüşüm

Türkiye'nin demografik dönüşümünü ele alan neredeyse tüm çalışmalarda, Demografik Geçiş Teorisi (Notestein, 1945; Kirk, 1996) sıklıkla başvuru alan temel bir kuramdır. Toplumsal, ekonomik ve demografik değişimi bir arada ele alan bu kuram, toplumun geleneksel tarım toplumundan "modern" olarak adlandırılan daha karmaşık biçimde örgütlenmiş bir topluma dönüşümünü demografik dinamikler üzerinden yorumlamaktadır. Demografik Geçiş Teorisine göre, toplumdaki sosyal ve ekonomik kalkınmayla birlikte demografik davranış biçimleri değişmektedir; doğurganlık ve ölümlülükteki yüksek seviyeler değişip düşük seviyelerde sabitlenmekte, ancak ölüm hızları nispeten yüksek bir ivmeyle azalırken, doğum hızlarındaki düşük gecikmeli olarak gerçekleşmektedir. Notestein'in (1945) üç fazlı kuramına göre, ilk evrede, doğum ve ölüm hızları yüksek olup nüfus artış hızı düşüktür; ikinci evrede ise sanayileşme ve çağdaş toplum olmanın getirdiği sağlık ve yaşam koşullarındaki iyileşmelerle beraber önce ölümler, ardından doğumlar azalırken nüfus artışı hızlanmaktadır; son evrede ise doğum ve ölüm hızlarının düşük seviyelere inmesiyle nüfus artış hızı yavaşlayarak alçak düzeyde seyretmektedir. Avrupa ve Kuzey Amerika gibi bazı coğrafyalarda yüzyılı aşan bir süreyi kapsayan bu dönüşüm, değişen dünya koşullarında çok daha kısa zaman dilimlerinde gerçekleşebilmektedir. Toplamların kendine özgü biçimde yaşadıkları bu dönüşüm, toplumun sosyal, kültürel, ekonomik özelliklerine ve diğer koşullarına bağlı olarak farklılaşmaktadır. Türkiye ölüm ve doğum hızlarındaki aşağı yönlü değişimi kısa sürede yaşamış ve demografik geçiş sürecini tamamlama aşamasına çok yaklaşmıştır (Devlet İstatistik Enstitüsü [DİE], 1995; Van de Kaa, 1999). Türkiye'de doğurganlığın ve ölümlülüğün değişim örüntüsünün ve yönünün

Demografik Geçiş Teorisiyle uyumlu olduğu söylenebilir (Şekil 1). Dönemsel olarak bakıldığında:

- Doğum ve ölüm hızlarının yüksek (sırasıyla binde 45'in ve binde 31'in üzerinde), nüfus artış hızının ise %2'nin altında seyrettiği zamanlar, Cumhuriyetin kurulduğu 1923 yılından yirminci yüzyılın ortalarına kadar olan dönemdir ve 1950-1955 yıllarında kaba doğum hızı binde 48'in üzerine kadar çıkmıştır (Shorter ve Macura, 1983).
- Geçiş döneminin ikinci aşaması olarak nitelenebilecek yıllarda (1955-1980) doğurganlık düzeyi dönemin başlarında kadın başına 5 çocuk ve üzerinde olup 1970'li yılların sonuna doğru düşmeye başlamıştır. Örneğin, 1978 Türkiye Doğurganlık Araştırmasına göre toplam doğurganlık hızı 4.3'tür (HUIPS, basım tarihi yok). Toplam doğurganlık hızı 1978 ile 1998 arasında %40 oranında azalarak 4.3'ten 2.6'ya inmiştir (HÜNEE, 1999). Doğurganlık bu dönemde azalma eğiliminde olmakla beraber azalmanın daha hızlı olduğu dönemler 1980'lerin sonu ve 1990'ların başıdır. Nüfus artış hızının ivme kazanarak %2,5'in üzerine çıkması 1955 ile 1975 yılları arasındadır. Azalma eğilimindeki ölümlülük düzeyinin gerisinde kalan doğurganlık düşüşü, 1960'ta nüfus artış hızının binde 28,5'e kadar çıkmasının zeminini hazırlamıştır.
- Yirminci yüzyılın son on yıllık dönemine girerken doğurganlıktaki azalma eğilimi de artık belirgin hale gelmiştir. 2000'lerin başında nüfusun kendini yenileme düzeyi olan 2.1'in üstünde bir süre durağanlaşan toplam doğurganlık hızı, düşmeye devam etmiş ve günümüzde kadın başına ortalama 1.51 çocuk seviyesine kadar inmiştir (TÜİK, 2024b). Nüfus artış hızı ise 2000'den itibaren ilk yirmi yıl içinde binde 13 ile 15 arasındayken 2023

Şekil 1. Türkiye'nin Demografik Değişim Süreci 1940-2080 Kaynak: Ergöçmen ve Keskin, (2022)

için binde 1,1 olarak verilmiştir (TUİK, 2024a). Toplumsal, ekonomik, kültürel değişimlerin, farklı nüfus politikalarının ve nihayetinde demografik değişimlerin etkisiyle şekillenen Türkiye nüfusu 2000’li yıllardan itibaren farklı bir demografik evreye girmiş, nüfusun yaş yapısı yaşlanan bir ülke profilini beraberinde getirmiştir.

Nüfusun yaş dağılımı, ülkenin yaşlanma sürecine girdiğini gösterirken, aynı zamanda yüksek doğurganlık dönemlerinin büyük nüfuslu kuşakları nedeniyle Türkiye nüfusunun bir süre daha artmaya devam edeceğini göstermektedir. Bu perspektiften geleceğe bakıldığında, mevcut büyüklüğüyle dünyanın en kalabalık 20 ülkesi arasında yer alan Türkiye nüfusunun yüzyılın ortasına gelindiğinde 94 milyona ulaşması beklenmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu’nun projeksiyonları, nüfusun, 2070’lere kadar artmaya devam edeceğini, yüzyılın son çeyreğine girilirken 88 milyonun biraz üzerinde, yüzyılın sonunda ise 77 milyon civarında olacağı yönündedir (TUİK web sayfası 2024).

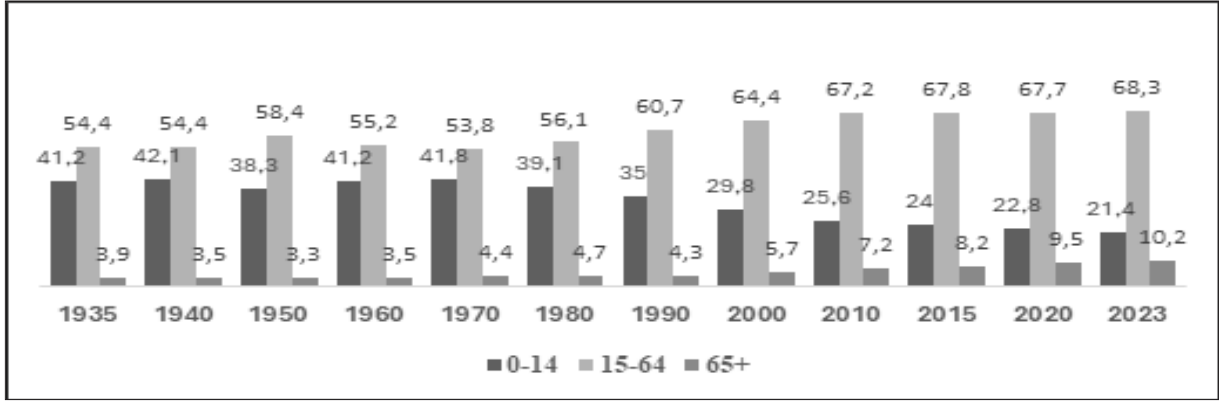
3. Nüfus Politikaları ve Nüfusun Yaşlanması

Nüfusun demografik görünümünün oluşmasında nüfus politikalarının önemli bir yeri vardır. Doğum, evlenme, çocuk sahibi olma, göç etme ve ölüm gibi demografik olaylar, bireyin yaşamı için olduğu kadar toplumsal yaşam için de hayati öneme sahiptir. Bu nedenle, yaşamın her alanını doğrudan ya da dolaylı etkileyen temel bir yapı taşı olan nüfusun büyüklüğü, artışı veya azalışı, yapısı, bileşimi, dağılımı ve hareketliliği gibi özellikler eski çağlardan beri düşünürlerin, politika yapımcıların ve yöneticilerin ilgi odağı olmuştur. Nüfusun etkilerine yönelik bu ilgi, demografik değişimde payı olabilen bileşenleri etkilemek, kontrol etmek veya yönlendirmek ve belirli bir hedefe veya hedeflere ulaşmak için politika uygulanmasını getirmiştir. Türkiye’nin nüfus politikaları da benzer hassasiyetler temelinde oluşturulmuştur. Nüfus politikaları, içinde bulunan dönemin gerekleri ve geleceğin düzenlenmesi çerçevesinde ülkenin koşullarına göre belirlenirken dünyadaki akımların etkisinden de uzak kalmamışlardır. Kurumsal düzenlemeler ve uygulamalar ile nüfus ve kalkınma arasındaki bağlantı korunmaya çalışılmıştır.

Türkiye’de uygulanan nüfus politikalarında, nüfus büyüklüğünü belirleyen üç bileşenden biri olan doğurganlık, nüfus politikalarının yapılandırıldığı temel bileşen olarak öne çıkmaktadır. Cumhuriyetin ilanının ardından tercih edilen nüfusu artırmayı hedefleyen (pronatalist) politikayı yirminci yüzyılın ortalarındaki nüfusu kontrol etmeye yönelik (antinatalist) politika izlemiştir. İçinde bulunduğu yüzyılda ise nüfusu artırıcı bir yönelim tekrar gündeme gelmiştir.

Cumhuriyet’in kuruluşundan 1960’lı yıllara kadar süren ve nüfusu artırmayı hedefleyen politika, ülkenin sağlık, sosyal, ekonomik ve güvenlik gereksinimleri göz önünde bulundurularak ulusal bir bakış açısıyla oluşturulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda, birbiri ardına gelen büyük savaşlar sonucu nüfus kaybına uğramış, çocuk ve yetişkin ölümlülüğü yüksek, doğuştan yaşam beklentisi uzun olmayan, sosyal ve ekonomik yıkım ile karşı karşıya kalmış bir ülkeydi. O günün koşulları nüfusun nicel özelliğini öne çıkarmıştır; ekonomik bağımsızlığın sağlanabilmesi, iş bölümü ve uzmanlaşmanın olabilmesi, kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi ve bağımsızlığın teminatı olan ordu için insan sayısı önemli olduğundan nüfus artırıcı yaklaşım benimsenmiştir. Bu bağlamda, gebeliği önleyici yöntemlerin ithali ve satışı, istemli olarak gebeliğin sonlandırılması yasaklanmış, doğurganlığı artırmak için de teşvikler uygulanmıştır. Sağlık hizmetlerinin sağlanması, yaygınlaştırılması ve iyileştirilmesi öncelenecek hayatta kalma olasılıkları artırılmıştır. Örneğin, Atatürk nüfusun artırılması yönünde sağlığa vurgu yaptığı konuşmalardan birinde “Memleketimizin sıhhatini korumak ve takviye etmek, ölümü azaltmak, nüfusu çoğaltmak, bulaşıcı ve salgın hastalıkların tahribine karşı koymak ve bu suretle millet fertlerini dinç ve çalışmaya kabiliyetli sıhhatli vücutlar halinde yetişmesini temin etmekteyiz” demektedir (Vergili, 2013; SSB 1973).

Ne var ki kuruluş yıllarında nüfus ihtiyacı esas alınarak benimsenen bu politikayla, 32 yıl gibi kısa bir sürede, nüfusun beklenenden daha hızlı olarak kendini ikiye katlaması, ekonomik kalkınmanın önünde engel olarak görülmüştür. Bir yandan istihdam sorunu gibi iktisadi sorunlar, diğer yandan kontrol edilemeyen gebeliklerin sağlıksız koşullarda sonlandırılması sonucu ortaya çıkan yüksek anne ve bebek ölüm düzeyleri gibi sağlık sorunları, mevcut politikanın değişmesine zemin hazırlamıştır. Politika değişikliği 1965’ yılında, nüfus artış hızını kontrol altına almak amacıyla, “ailelerin istedikleri sayıda ve istedikleri zamanda çocuk sahibi olmalarına hizmet eden” liberal bir yaklaşım yönünde olmuştur. Yeni politika dönemi, Devlet Planlama Teşkilatı’nın kurulduğu planlı döneme geçilen yıllardır. Gebeliği önleyici yöntemlerin ithali, satışı ve kullanımı yasal hale gelmiş, anne ve çocuk sağlığı için hayati olan durumlarda gebeliğin sonlandırılmasına izin verilmiştir. Daha sonra 1983 yılında sterilizasyon ve on haftaya kadar gebeliğin sonlandırılabilmesi yasallaştırılmıştır. Yirminci yüzyılın ortasından itibaren azalma eğilimine giren doğurganlık, son çeyrekte düşme eğilimine girmiş, 1990’ların sonuna doğru bir süre 2,3 civarında kalmış, daha sonra belirgin bir düşüşe geçmiştir.

Şekil 2. Nüfusun yıllara ve geniş yaş gruplarına göre dağılımı (%) 1935-2023

Veri kaynağı: DİE 2000; TÜİK 2024a

Doğurganlıktaki düşme bölge, eğitim, refah düzeyi vb. katmanlarda farklılık göstermekle beraber ülke genelindedir. Toplam doğurganlık hızı, 2003 ve 2014 yılları arasında nüfusun kendini yenilediği seviye olan 2.1'in biraz üzerinde durağanlaştıktan sonra hızlı bir düşüş başlamıştır. 2012 yılında 2,11 olan toplam doğurganlık hızı, 2023 yılında nüfusun yenilenme düzeyinin çok altında kalarak 1,51'e gerilemiştir. Doğurganlık seviyesinin aşağı yönlü hareketi nedeniyle, doğurganlığı teşvik etmeyi amaçlayan ifadeler ve çeşitli uygulamalar -örneğin, 2015 ve sonrasındaki ilk üç canlı doğumda doğum yardımı ödenmesi² vb.- gündeme gelmeye başlamıştır. Nüfusun yaşlanması da demografik bir gerçek olarak daha önce olmadığı kadar konu edilmeye başlanmıştır.

4. Türkiye Nüfusu Yaşlı Nüfus Olma Yönünde Değişirken

Doğurganlık düzeyindeki azalma ve ölümlülük düzeyindeki iyileşme sonucunda nüfusun yaş yapısının değişmesi ve genç nüfus özelliğini kaybetmesi beklenir. Böylece, demografik geçişin beklenen bir sonucu olan nüfus yaşlanması, ortalama yaşam süresinin uzaması ve doğurganlığın düşmesiyle, nüfusun yaş yapısının değişerek toplam nüfus içinde genç nüfusun payının azalması ve yaşlı nüfusun payının göreceli olarak artmasıdır. Nüfusun yaşlanması, kronolojik yaş olarak 65 yaş ve üzeri nüfusun hem mutlak değerinin hem de toplam nüfus içindeki payının oransal olarak artışıdır. Artış, farklı yaş gruplarının göreceli boyutlarının karşılaştırılmasına göre, özellikle genç nüfusa göre gözlemlenebilir.

5. Yaşlı Nüfusun Toplam Nüfus İçindeki Payı, Ortanca Yaş ve Nüfusun Yaşlanması

Nüfusun yaşlanmasının değerlendirilmesinde kullanılan ilk parametre yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki payıdır. Türkiye'de 65 yaş ve üzeri nüfusun

genel nüfusa oranı 2000'li yıllara kadar yüzde 5'i bulmazken, 2000 yılında yüzde 5,7 olmuş, 2023'te yüzde 10'u geçmiştir (Şekil 2). Yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki payı bu ölçüde artarken, çocuk nüfusun payı bu 23 yıllık dönemde yüzde 29,8'den yüzde 21,4'e gerilemiş, hatta 1935'ten 2023'e yarı yarıya azalmıştır. Bugün 15 yaş altı nüfus, toplam nüfusun beşte birinden biraz fazlasını oluştururken, çalışabilir nüfus olarak nitelenen 15-64 yaş arası nüfus, yüzde 68,3 ile toplam nüfus içinde en büyük paya sahip nüfus grubudur. Türkiye'de, doğumların ve ölümlerin yüksek olduğu dönemler geride kalmış olsa da geçmişteki örüntünün yaş yapısına etkisi devam etmektedir ve çalışma çağı nüfusunun, geçmişin yüksek doğurganlık düzeylerinin etkisiyle yüzyılın ortalarına kadar artmaya devam etmesi beklenmektedir.

Doğurganlığın ve ölümlülüğün düşük seviyelerde seyretmesiyle toplam nüfus içinde genç nüfusun payının giderek azalması ve yaşlı nüfusun payının artması, yaşlanan nüfusu belirlemektedir. Türkiye, günümüzün yaşlı nüfus yapısına sahip ülkelere kıyasla hala genç bir nüfusa sahip olsa da ülke nüfusu yaşlanma sürecine girmiştir. Yaşlı nüfusun payının 2030 yılında yüzde 13,5'e ve ardından 2050 yılında yüzde 23,1'e yükseleceği tahmin edilmiştir (TÜİK, 2024d). Bir başka anlatımla, bugün 9 milyon üzerinde olan yaşlı nüfus, 2030 yılında 11 milyonun, 2050'de ise 21 milyonun üzerinde bir sayısal büyüklüğe ulaşacaktır.

Ortanca yaş, nüfusun yaş yapısını yansıtan özet bir göstergedir. Nüfusun yaş dağılımını iki eşit parçaya bölen ortanca yaş, doğurganlık, yaşam beklentisi, sosyal ve ekonomik gelişme gibi bir dizi faktörden etkilenmektedir. Türkiye'de uzun bir süre 20 yaş ve altında olan ortanca yaş ancak 1990'da 22.2 yıla

yükselmiş ve yirmi birinci yüzyıla girerken 2000 yılında 24,8 olmuştur. 2023 yılı ADNKS sonuçlarına göre Türkiye’de ortalanca yaş 34’tür ve tahminler 2050 yılında 44,8 olacağı yönündedir (Tablo 1).

Türkiye’nin 34 olan ortalanca yaşı, dünya genelindeki ortalanca yaşın (30,6) üzerindedir. Dünyada da yükselme eğiliminde olan ortalanca yaşın 2050’de 36’ya çıkması beklenmekte ve 2050’ye kadar 16 ülkenin 50 yaş veya üzerinde bir ortalanca yaşa ulaşması bekleniyor (World Social Report, 2023). Örneğin, ortalanca yaşı 50’nin üzerinde olması beklenen ilk iki ülke Kore ve Japonya’dır (sırasıyla 56,5 54,7)³. Nüfusun yaşlanmasının belirgin hale geldiği ve projeksiyonların nüfus yaşlanmasının ilerleyen yıllarda hızlanacağını öngördüğü Avrupa Birliği ülkelerinde (AB-27), ortalanca yaşın 2019-2050 yılları arasında 4,5 yıl artarak 48,2’ye ulaşması öngörülmektedir (Eurostat, 2023).

6. Doğuştaki Beklen Yaşam Süresi ve Nüfus Yaşlanması

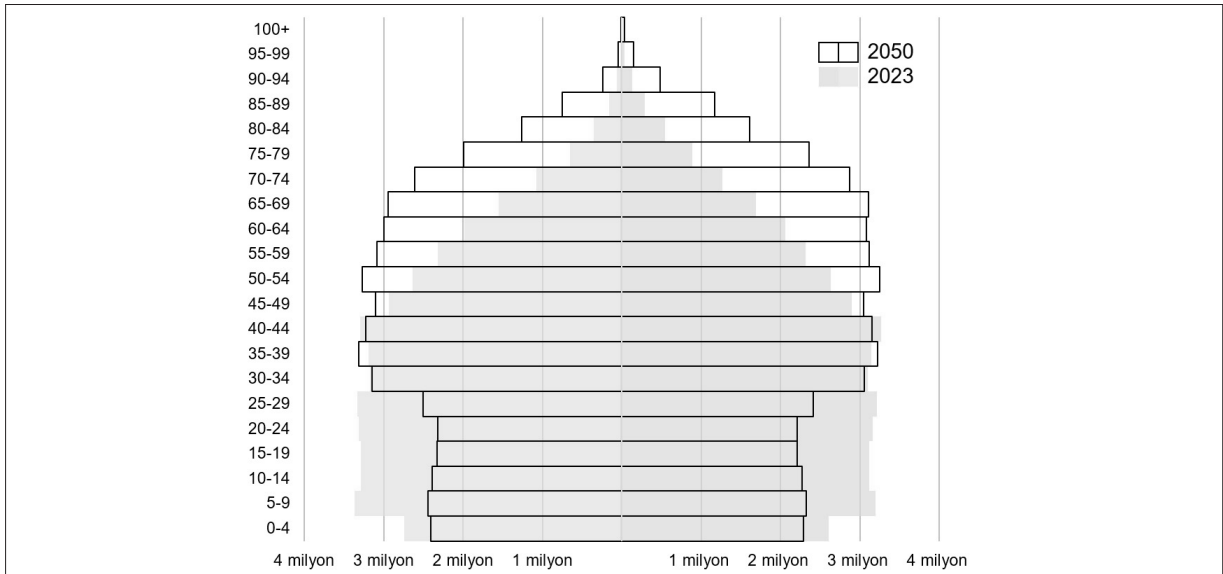
Doğuştaki beklenen yaşam süresi, bir nüfusun ölüm örüntüsünü özetleyen, genel sağlık durumunu yansıtan ve nüfusun yaşlanması hakkında fikir veren bir göstergedir. Türkiye için doğuştaki yaşam beklentisi 77,3 yıldır (TÜİK, 2024e). Doğuştaki beklenen yaşam süresinde kadınlar ve erkekler arasında kadınların lehine 5,3 yıllık bir fark bulunmaktadır; kadınlarda 80,3 yıl olan beklenen yaşam süresi erkekler için 74,7 yıldır. Kadınlar için beklenen yaşam süresinin erkeklerinkinden daha uzun olması, yaşlı nüfusun içinde kadın nüfusun fazla olacağını göstermektedir.

Beklenen ömür tüm yaşlarda artmıştır. 65 yaşına ulaşan bir kişinin kalan yaşam süresi ortalama 17,4 yıl olup bu süre erkekler için 15,7 yıl, kadınlarda ise 19 yıldır. Diğer bir ifade ile 65 yaşındaki kadınların erkeklerden ortalama 3,3 yıl daha uzun yaşaması beklenmektedir.

Ortalama yaşam süresinin sağlıklı yaşlanması birey için olduğu kadar toplum için de önemlidir. Ayrıca, yaşlanmanın her düzeydeki etkileri sağlıklı yaşam süresini daha öne çıkarmaktadır. Türkiye’de doğuştaki beklenen toplam sağlıklı yaşam süresi 57,6 yıldır; bu süre erkekler için 59, kadınlar için 56,3 yıldır. Bir başka ifadeyle, doğuştaki beklenen ömrün neredeyse 20 yılı sağlıklı yaşamaktadır. Kadınların yaşam beklentisi erkeklerden biraz daha uzunken, sağlıklı yaşam süreleri daha kısadır. Kadınların, erkeklerden daha uzun ama sağlıklı kısmı daha az olan bir ömür beklentisine sahip oldukları görülmektedir.

Ülkenin zaman içindeki sosyal ve ekonomik gelişimi, teknolojik ilerlemeler, sağlık alanındaki iyileşmeler ve erken yaş ölümlülüğünün kontrol edilebilir düzeylere gerilemesi yaşam süresini olumlu yönde etkilemiştir. Ömrün uzamasında erken yaş ölümlerinin önlenmesine yönelik çabalar ile alınan mesafe ve bu ölümlülüğünün kontrol edilebilir düzeylere gerilemesi önemlidir. Örneğin bebek ölüm hızı, 1950’li yıllarda doğan bin çocuktan 230’dan fazlasının bir yaşına erişemediği seviyeden 2023’te binde 10’a gerilemiş, beş yaş altı ölümlülük hızı binde 14,5 olmuştur (TÜİK, 2024f).

Bir nüfus yaklaşık 65 yıllık bir yaşam beklentisine ulaştığında, ölüm oranlarındaki düşüşler genellikle doğurganlık çağındaki nüfus oranında hafif bir

Şekil 3. Türkiye nüfus piramidi, 2023-2050 Gölge:2023, Çizgi:2050

düşüşe yol açtığından, daha yaşlı bir nüfus yaratma eğilimindedir. Türkiye'nin doğu'da beklenen yaşam süresi 1985 yılında 65,7 yıl olmuştur. Türkiye, yaşam beklentisinde önemli kazanım kaydederek 73,3 yıl olan dünya ortalamasının üstünde, 81 yıl olan Avrupa Birliği ortalamasının ve 80,3 yıl olan OECD ortalamasının altında bir yaşam beklentisine sahiptir (OECD, 2023).

7. Nüfusun Yaş ve Cinsiyet Dağılımı: Bugünden Yarına

Türkiye nüfusunun yaş ve cinsiyet dağılımını gösteren nüfus piramidi (Şekil 3), yaş yapısının tamamen değiştiği ve yaşlı nüfusun içinde bulunduğumuz yüzyılın ortasına gelindiğinde ağırlık kazandığı bir yapıyı göstermektedir. Piramit, nüfusun yaşlanmasının önümüzdeki on yıllarda da devam edeceğini gösterirken, yaşlı nüfusun sayı ve oran olarak önemli ölçüde artacağını, diğer yandan günümüz nüfus dağılımındaki genç yaş kuşaklarının genişliğinin ülke için fırsat sunduğunu da ortaya koymaktadır.

Yaşlı nüfus içinde en büyük payı yüzde 64 ile 65-74 yaş grubu oluşturmaktadır; 75-84 yaşlar arasındaki nüfus ise yüzde 28,1 oranındadır. Nüfus piramidi, yaşlı nüfusun kendi içindeki yaş gruplarının artışının zaman içinde farklılaşacağını göstermektedir. Henüz yaşlı nüfus içinde küçük bir paya sahip olan ileri yaşlardaki yaşlı nüfus için öngörülen artış ve 100 yaşını aşan nüfusun 2050 piramidinde daha belirgin hale gelmesi dikkat çekmektedir. Yaşlı nüfusun yüzde 7,9'unu oluşturan 85 yaş ve üzeri nüfusun payının 2050 yılında yüzde 13'e ulaşacağı tahmin edilmektedir. Sosyal ve ekonomik ihtiyaçların yanı sıra ağırlıklı olarak bakım ve sağlık hizmeti gerektiren bu yaş grubunun sayısal büyüklüğünün 3 milyona yaklaşacağı anlaşılmaktadır. Kadınlar, daha uzun yaşam beklentileri nedeniyle erkeklerden daha fazla sayıdadır; 2023'te 65 yaş ve üzeri nüfusun yüzde 55,5'ini kadınlar oluşturmaktadır. ADNKS 2023'ün cinsiyet oranları ileri yaştaki yaşlı nüfusta kadın nüfusun görece fazlalığını ortaya koymaktadır. Her 100 kadın için erkek nüfusun sayısını veren cinsiyet oranları, 60 yaşından sonra 100'ün altına inmekte ve 85-89 yaş grubunda 100 kadın için erkek nüfus sayısı 56,7, 90 yaş ve üzerinde ise 42,5 olmaktadır.

Nüfusun yaş dağılımının değişmesinin bir ölçüde ekonomik yansımaları aktaran yaşlı ve çocuk bağımlılık oranları beklenen doğrultuda değişmektedir (Tablo 1). Çalışma çağındaki yüz kişiye düşen yaşlı sayısını ifade eden yaşlı bağımlılık oranı artarken, bağımlı nüfusun çoğunluğunu oluşturan 0-14 yaş grubunun azalmasıyla çocuk bağımlılık oranı

Tablo 1. Çocuk ve Yaşlı Bağımlılık Oranları, ve Ortanca Yaş

Yıl	Çocuk bağımlılık oranı (0-14 yaş) %	Yaşlı bağımlılık oranı (65 + yaş) %	Ortanca Yaş
1965	77,6	7,3	19,3
2000	46,3	8,8	24,8
2010	38,1	10,8	28,3
2020	33,7	14,1	32,7
2023	31,4	15,0	34,0
2050*	24,3	37,3	44,8

Kaynak: DİE 2000 Genel Nüfus Sayımı; TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçları, 2007-2023; *TÜİK Nüfus Projeksiyonları 2023-2100

azalmaktadır. Yaşlı bağımlılık oranında yaşlı nüfusun işgücü içinde olmadığı ve çalışma çağındaki tüm insanların da aktif olarak işgücünde yer aldığı varsayımı yapılmaktadır.

Yüzyılın ortalarına doğru yaşlı bağımlılık oranının çocuk bağımlılık oranını geçeceği görülmektedir. Yaşlı bağımlılık oranı 2023 yılında yüzde 15,0 iken 2050 yılı tahminleri çalışma çağındaki yüz kişiye 37 yaşlı düşeceği, çocuk bağımlılığın ise azalacağı şeklindedir.

8. Yarına Bakarken: Demografik Dönüşüm ve Nüfus Yaşlanması

Türkiye, sosyal ve ekonomik değişimle birlikte demografik yapısında da dönüşüm yaşayarak nüfus artış hızının yavaşladığı, doğurganlık ve ölümlülük hızlarının düşük düzeyde seyrettiği, ömrün uzadığı bir konuma ulaşmıştır. Bu dönüşüm ile nüfusun yaş dağılımında yaşlı nüfusun payının artması, 65 yaş ve üzeri nüfusa ilişkin konuları gündeme taşımıştır. Türkiye'nin geçen yüzyılda öne çıkan konusu nüfusun hızlı artışı ve nüfus büyümesiyle, bu yüzyıla damgasını vuran demografik değişim, nüfusun yaşlanmasıdır. Nüfus yaşlanması demografik bir sürecin ürünü olan ve etkisini bireysel, toplumsal, küresel her düzeyde hissettiren, yüzyılımızın sosyal dönüşümüdür. Türkiye'nin ancak 2010'lardan sonra üzerine eğilmeye başladığı bu demografik gerçek, aslında bilim insanlarının çok önceden dikkat çektiği, dünya üzerinde özellikle yüksek gelirli ülkeler kategorisinde yer alan ülkelerin zaten yaşamakta olduğu bir durumdur.

Dünya nüfusunun 2023 yılında yüzde 10'u 65 yaş ve üzerindedir; Türkiye'nin yaşlı nüfus oranı da yüzde 10,2 ile dünya yaşlı nüfus ortalamasının hemen

üzerindeki bir orana sahiptir (TUİK, 2024g). Türkiye'de yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki payının yüzde 5'e ulaşması 1975 yılını bulmuştur ve 2023'e kadar geçen yaklaşık elli yılda ikiye katlanmıştır. Türkiye nüfusunun yaşlanma süresi ve oranları dünya nüfusununkine benzer biçimde gerçekleşmiştir. Dünya genelinde yaşlı nüfusun payı 1974 ile 2024 yılları arasında yüzde 5,5'ten iki katına çıkmıştır. Birleşmiş Milletler nüfus projeksiyonlarına göre 2024 ile 2074 yılları arasında tekrar iki katına çıkarak yüzde 20,7'ye ulaşacaktır⁶. Aynı dönemde, 80 yaş ve üzeri insanların sayısının ise üç katından fazla artması beklenmektedir.

Yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreği tamamlanırken dünya genelinde 1 milyar yaşlı olacağı, 2015 ve 2030 yılları arasında neredeyse tüm ülkelerin yaşlı nüfusunun önemli ölçüde artacağı ve bu artışın gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere kıyasla daha hızlı olacağı beklenmektedir. Bazıları daha erken bazıları ise daha geç bu süreçler içinde yer alacak olsalar da nüfus yaşlanmasının küresel yaygınlığındaki etkiler, yaşam beklentisindeki iyileşmelerin yanı sıra dünya nüfusunun yüzde 60'ından fazlasının doğurganlığın kadın başına 2,1 canlı doğumun (nüfusun yenilenme seviyesi) altında kaldığı ülkelerde yaşamasıdır.

Hızlı nüfus artışı, tarihsel ölçekte kısa dönemli bir süreç olmuştur ancak yaş yapısındaki değişim şimdilik geriye döndürülebilecek bir olgu gibi görünmemektedir. Yüzyılın ortasına gelindiğinde, dünyada ilk kez, 60 ve daha yukarı yaşlardaki nüfusun, 15 yaşından küçük nüfustan fazla olacağı ve bu nüfusun yaklaşık yüzde 80'inin gelişmekte olan ülkelerde bulunacağı tahmin edilmektedir. Nüfusun küresel yaşlanmasının sadece gelişmiş ülkeleri değil tüm ülkeleri kapsayacağı ve kısa bir zaman diliminde geri dönüşün olmayacağı gerçeği yaşlanmanın önemini artırmaktadır.

Yaşlı, yaşlanma ve nüfus yaşlanması konuları yirminci yüzyılın sonuna kadar bugün olduğu kadar tartışılmamıştır. Nüfus yaşlanması konusunda artan farkındalıkta belli başlı üç demografik süreç öne çıkmaktadır. Bu etkenler, nüfus artış hızının geri döndürülmesi beklenemeyecek bir düştü olması, insan ömrünün sağlık ve yaşam koşullarındaki iyileşmeye paralel olarak uzaması ve doğurganlıktaki seyrin aşağı yönlü devam etmesi nedeniyle nüfusun yaşlanmasının artmaya devam edeceği olmasıdır. Bu demografik etkenlere ilaveten, günümüzün öncelikli konuları arasında yer almasının sebebi sağlık, sosyal ve ekonomik açıdan değerlendirmelerin demografi kadar, hatta belki daha da fazla önem kazanmasıdır. Yaşlanmanın boyut kazanmış olması nedeniyle sosyal ve ekonomik kalkınma

açısından kaygı verici bir konu haline gelmesi, bireysel yaşam üzerindeki çoklu etkileri ve sürecin yönetilme gerekliliği, konuyu bireysel düzeyden toplumsal düzeye taşımıştır.

Türkiye nüfusunun yaşlanacak olması geçmişin etkileriyle oluşan mevcut yaş yapısının beklenen bir sonucudur. Nüfus dinamikleri ve bu dinamikleri etkileyen faktörler, beklenmeyen göç hareketleri hariç, nüfus değişiminin yönünü önceden ortaya koymuştur. Nüfusun kendini yenileme düzeyinin altında seyreden doğurganlık, daha uzun yaşama beklentisi ve geniş yaş kuşaklarının artık yaşlanma evresine ulaşarak 65 yaş ve üzeri nüfus içinde yer alması, ülke nüfusunun yaşlanma sürecinin giderek ivme kazanacağına işaret etmektedir.

Nüfus yaşlanmasında yol almış toplumların deneyimleri bu sürecin yönetilebilir olduğunu göstermektedir. Türkiye'yi alışlagelmiş demografik perspektiften uzaklaştıran yaşlanma gerçeği yeni bir bakış ve bu bağlamda geliştirilecek politikalar gerektirmektedir. Mevcut yaşlı nüfus için hizmet öncelikli planlama öne çıkarken, genç yaş kuşaklarını yaşlılığa hazırlayacak politikalara gereksinim vardır. Erken dönemlere yatırım yapmak geleceğin yaşlısını planlamak olduğundan genç kuşakların sağlığına ve eğitimine yatırım yaşlanmaya yatırımdır.

Yaşlanan bir nüfusa hazırlanırken, mevcut yaşlı nüfusu ve yaşlanacak nüfusu anlayarak, talepleri dikkate alarak ve ölçülebilir göstergeler ışığında planlamak ekonomik yükü ve sosyal dengesizlikleri azaltarak toplumsal fırsatların yitirilmemesini sağlayacaktır. Toplumun sosyolojik yapısının, kültürel değerlerinin, hane halkı yapısının, toplumsal ve zihinsel kalıplarının değişmesi, kentsel yaşamın ön plana çıkması, vb. etkenler yaşlı nüfusun sadece sayısal değil toplumsal olarak da farklı bir konumda olmasını getirmiştir. Örneğin Türkiye'deki hanelerin dörtte birinde en az bir yaşlı bulunmaktadır. En az bir yaşlı bireyin olduğu hanelerin de dörtte biri tek kişilik haneler olup bu hanelerde yalnız yaşayan yaşlıların dörtte üçü kadındır. Buradan hareketle, gelecekte hanelerin daha çoğunda yaşlı olması ve tek kişilik hane halkı sayısının artması beklenen bir durum olacaktır.

Yaşlı nüfus kendi içinde de fiziksel ve sosyal ihtiyaçları farklılaşan, daha çok ve çeşitlenmiş sağlık hizmeti gerektiren, sağlık harcamaları yüksek olan, hizmete ve bilgiye erişimi daha güç olan bir yaş grubudur. Bu nedenle nüfusu yaşlansa da dayanıklı ve dirençli bir toplum için ev içinden, kamusal alana, hizmet sektörüne, istihdama, hukuka, sağlığa, refahın sağlanmasına kadar hayatın her yönünü kapsayan bilgiye, veriye, hizmete ve politikaya gereksinim vardır.

Diğer yandan, Türkiye'nin nüfusunun yaşlanacak olması, mevcut yaş yapısının ülkenin gelişmesine ve kalkınmasına elverişli özelliklere sahip olduğu gerçeğini unutturmamalıdır. Türkiye mevcut yaş yapısıyla eşsiz bir dönem içindedir. Çalışabilir yaş grubunun payı, bağımlı yaş gruplarının (<15 yaş, 65+yaş) toplam payından büyüktür ve demografik getiri için temel oluşturmaktadır. Demografik getiri (**Bloom ve ark., 2003**) yaş yapısının değişmesiyle toplumda kalkınmaya ayrılacak kaynaklar açısından bir fırsat alanının açılmasını anlatmaktadır. Demografik yapının sunduğu bu fırsat için zaman sınırlıdır ve ancak sağlığa, eğitime, yönetişime ve ekonomiye yatırım yapıp, bu dört çarkın bir arada yürütülmesiyle demografik getiri elde edilebilmektedir.

Dipnot

1. 1962 yılında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında nüfus planlaması ilkesi ve 1965 yılında 557 sayılı Nüfus Planlaması Yasası kabul edilmiştir.
2. <https://www.aile.gov.tr/sss/sosyal-yardimlar-genel-mudurlugu/dogum-yardimi/>
3. <https://www.statista.com/statistics/673014/top-ten-countries-with-highest-projected-median-age/>
4. [https://www.unfpa.org/ageing](https://www.unfpa.org/ageing#readmore-expand)

Kaynaklar

- Bloom D. E., Canning, D. ve Sevilla J.** (2003), *The Demographic Dividend*. RAND Corporation.
- Hacettepe Institute of Population Studies (HUIPS).** (Basım tarihi yok) *Turkish Fertility Survey:1978, First Report, Vol.1: Methodology and Findings*, Ankara:Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (HÜNEE).** (1999) *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması*, 1998.
- Ergöçmen, B.A. ve Keskin, F.** (2022) *Türkiye Nüfusunun Değişimi*, M. F. Aysan (Ed.), *Türkiye'de Nüfus ve Toplum*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi
- Eurostat** (2023) *Ageing Europe - statistics on population*. Sta-

tistics Explained <https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/>- 15/11/2023 Erişim tarihi: 10 Aralık 2024

Kirk, D. (1996) *Demographic Transition Theory*, *Population Studies*, 50(3): 361-87

Notestein, F. (1945) *Population- The Long View*, T.W. Schultz (Ed.), *Food for the World*, Chicago: University of Chicago Press.

OECD. (2023) *Health at a Glance 2023: OECD Indicators*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/7a7afb35-en>.

Population Reference Bureau (PRB). (2021) *World Population Data Sheet*, USA

Sağlık Sosyal Yardım Bakanlığı (SSYB). (1973) *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*. Yayın no: 422 Ankara: Ayyıldız Matbaası.

Shorter, F.C. ve Macura, M. (1983) *Türkiye'de Nüfus Artışı 1935-1975 Doğurganlık ve Ölümlülük Eğilimleri*, Ankara: Yurt Yayınevi

Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK). (2024a) *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları*, 2023. *Haber Bülteni*, Sayı: 49684

Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK). (2024b) *Doğum İstatistikleri*, 2023, *Haber Bülteni*. Sayı: 53708

Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK). *web sayfası* (2024) Erişim tarihi 20 Ekim 2024, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=nufus-ve-demografi-109&dil=1>

Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK). (2024c) *İstatistiklerle Yaşlılar 2023*, Yayın no. 4753

Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK). (2024d) *Nüfus Projeksiyonları*, 2023-2100. *Haber Bülteni*, Sayı: 53699

Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK). (2024e) *Hayat Tabloları*, 2021-2023. *Haber Bülteni*, Sayı: 53678

Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK). (2024f) *Ölüm ve Ölüm Nedeni İstatistikleri*, 2023. *Haber Bülteni*, Sayı: 53709

Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK). (2024g) *Dünya Nüfus Günü*, 2024. *Haber Bülteni*, Sayı: 53680

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE). (1995) *Türkiye Nüfusu 1923-1994 Demografi Yapısı ve Gelişimi*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Yayın No: 1839, Ankara

Van de Kaa, D. J. (1999) *Europe and its population: the long view*, *European Populations*, Dordrecht: Springer

Vergili, A. (2013) *Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönem nüfus politikası (1923-1960)*. *Sosyoloji Yılığ*, 22: 313-324

United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA). (2024) *World Social Report 2023: Leaving no one behind in an ageing World*.